

УДК 342.8:[070.15:329.21] (477.54) «1905»

О. К. МАЛЮТИНА, канд. іст. наук, НФаУ, Харків

ХАРКІВСЬКІ КАДЕТСЬКІ ВИДАННЯ ПЕРІОДУ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ПРО НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ

У статті проаналізовані матеріали харківської кадетської періодики доби Першої російської революції з національного питання.

Ключові слова: кадетська періодика, Перша російська революція, національне питання.

Постановка проблеми. Соціально-політична історія початку ХХ ст. дає приклад формування соціально відповідальної преси, що вбачала своє завдання в донесенні вимог суспільства до влади з метою перетворення їх на певні рішення. Так, після видання Маніфесту 17 жовтня 1905 р. в Харкові виходять друком одне за одним кадетські видання «Мир», «Волна», «Будущее», «Накануне», «Девятый вал», «Утро». Найдовше проіснувала газета «Накануне», перший номер якої вийшов 15 березня 1906 р., а останній – 9 липня 1906 р. Перша російська революція послабила національно-культурні утиски й

активізувала національно-визвольний рух, тому національне питання стало темою, що обговорювалось громадськістю в пресі. Газета «Накануне» приділяла йому особливу увагу. В ґрунтовних статтях І. І. Кревецького, Д. І. Багалія, М. О. Максименко та ін. знайшла висвітлення позиція партії кадетів з національно-державного облаштування.

Українське національне питання, історія національного руху є темою постійних досліджень вітчизняних істориків, але позиція харківських кадетів періоду Першої революції з національного питання, що була відображена в місцевій періодиці практично не вивчена.

Мета статті – проаналізувати матеріали харківських кадетських періодичних видань доби Першої революції з національного питання.

Виклад основного матеріалу. Відгуком на злобу дня стала стаття українського історика, бібліографа, публіциста І. Кревецького «Не было, нет и не может быть!», що вийшла в перекладі з української мови в газеті «Накануне» [1]. На час появи публікації Іван Іванович Кревецький (1883-1940) був дійсним членом і бібліотекарем Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові [2]. Сама назва статті (цитата з Валуєвського указу 1863 р.) вказувала на те, про що буде йти мова. У публікації було порушене національне питання, тема політичної свободи і свободи друку в національно-культурному розвитку українського народу.

Звертаючись до історії, автор простежив політичний курс російського царизму, спрямований на поступове обмеження, а потім і повну ліквідацію автономного устрою України. Наприкінці XVIII ст. українські землі, втративши політичну автономію, стали провінцією Російської імперії, тож протягом XIX ст. влада намагалась вирішити наступне завдання – «знищити духовну самостійність» українського народу. Немалу роль у цьому відіграв цензурний нагляд, спрямований на охорону основ централізованої держави, обмеження свободи слова, придушення будь-яких проявів сепаратизму. Автор підкреслює: «Історія російської цензури та її боротьба з російською літературою – це щось жахливе, але ставлення російської цензури до української літератури» надзвичайно особливе [1]. І. Кревецький, порівнявши історію друкованого слова на Заході і в Росії, зауважив, що книгодрукування на Заході поширювалося в результаті активного розвитку науки й освіти. Епоха Відродження, початок Реформації стимулювали книгодрукування в Європі. У Московській державі «неграмотній і напівдикій» появу книгодрукування ініціювала сама влада і сама ж контролювала його розвиток. Спочатку цензуру над публічним словом здійснював цар і православна церква. Україна вигідно виділялася на цьому тлі, оскільки перші друкарні, що з'явилися при церковних братських школах в XVI ст., були приватними. Після приєднання України московське духовенство сприймало українське книгодрукування недовірливо, підозрюючи в ньому католицизм і ересі. Розпочалася боротьба з удаваним «латинським впливом». Церковна цензура забороняла ввезення українських богословських книг в Московію. У 1720 р. Петро I видав наказ, згідно з яким

друкарням Києво-Печерського і Чернігівського монастирів не дозволяли друкувати українські книги без попередньої цензури Духовної Колегії, щоб «ніякого розбрату й особливого наріччя» в них не було. «Великим нещастям був цей указ для України, – наголошує І. Кривецький, – оскільки порушив і так слабкі зачатки української літератури», започаткувавши русифікацію. Українські історики і публіцисти підкреслюють, що перший цензурний указ царської Росії 1720 р. був спрямований саме проти україномовної літератури [3, с. 70].

Продовжуючи свій історичний огляд, І Кривецький зауважує, що від кінця XVIII ст. російська влада встановлює в Україні світську цензуру. Книга проходила цензурний контроль не за мовною ознакою, а за змістом тому майже без цензурних утисків побачив світ перший літературний твір, написаний українською мовою, – «Енеїда» І. Котляревського.

Цензурні удари були завдані україномовній літературі у другій половині 40-х років XIX ст. Після розгрому Кирило-Мефодіївського братства, арешту й заслання його членів, твори Т. Шевченка «Кобзар», П. Куліша «Повість про український народ», «Україна. Від початку України до Хмельницького», роман «Михайло Чернишенко», М. Костомарова «Українські балади» і «Гілка» були заборонені і вилучені з продажу. Як ілюстрацію роботи цензурного управління І. Кривецький наводив маловідомий факт із історії публікації твору П. Куліша «Повість про український народ». Два цензори п. Куторга і п. Івановський дозволили його друк. Твір одночасно був надрукований окремих накладом й опублікований у дитячому журналі «Зірочка». Проте, відповідно до цензурної регламентації, цензорів, що дозволили друкувати твір «з негарним намірами навіть у непрямах натяках», суворо карали [4, с. 134]. За цей недогляд професора Петербурзького університету, цензора п. Куторгу арештували, а п. Івановському, як «людині доскіпливій і заповзятливій», оголосили «найсуворішу догану» [1].

«Із 1847 р. цензура почала забороняти українські книги за те, що вони написані українською мовою» — констатував І. Кривецький. Слова «Україна», «козак», «воля» викреслювали, навіть якщо вони були використані в контексті фрази «кінь гуляв на волі». Демонструючи, через який цензурний фільтр доводилося проходити українській літературі, І. Кривецький як приклад навів збірку «Народные южнорусские песни», укладену українським поетом і етнографом, професором Харківського і Київського університетів А. Метлинським, яка сім років пролежала на полицях цензурного відомства. І. Кривецький справедливо відзначав, що з 1848 р. зазнавала утисків не лише українська, а й уся суспільно значуща прогресивна література. У час правління Миколи I, чинності спеціального жандармського III Відділення й Комітету 2 квітня 1848 р. преса перебувала в жорстких рамках державно-політичної цензури. У науковій історичній літературі період 1848 - 1855 рр. називають «епохою цензурного терору».

Після смерті Миколи I в пошуках альтернативи попередньому політичному курсу Олександр II обрав шлях реформ. Тогочасна атмосфера сприяла національно-культурному відродженню. Важливу увагу українська інтелігенція приділяла культурно-просвітницькій діяльності: збиранню коштів на недільні школи, читальні і бібліотеки, виданню літератури, вивченню фольклорного й етнографічного матеріалу, організації театральних постановок. Члени «Громади», гуртка, що виник наприкінці 50-х рр. XIX ст., переклали українською мовою Євангеліє й отримали від Академії Наук схвалення на його публікацію. М. Костомаров, П. Куліш, В. Белозерський випускали журнал «Основа» — перше українське періодичне видання. На кошти, одержані від Міністерства народної освіти, друкували підручники українською мовою і твори молодих українських письменників, наприклад, «Байки» Л. Глібова. На початку 60-х років у приватних початкових школах Київської, Подільської і Харківської губерній навчання провадилося українською мовою за згодою і за підтримки місцевої навчальної адміністрації. Зауважимо, що багато в чому таке ставлення до українського просвітницького руху стало можливим завдяки міністру народної освіти, людині широких поглядів, лібералу О. В. Головіну і попечителю Київського навчального округу, видатному хірургу і педагогу М. І. Пирогову [5].

Проте період толерантного ставлення до українського друкованого слова був нетривалим. Вже у 1863 р. від імені міністра внутрішніх справ П. Валуєва був виданий циркуляр для цензурних комітетів. Поштовою до його появи було польське повстання 1863 р., яке поширилося на Правобережну Україну. Українці не брали в ньому участі, проте російські урядові кола вважали український національний рух польською провокацією й побоювались об'єднання польських та українських сепаратистів. І. Кривецький навів повний текст Валуєвського циркуляру, який забороняв друкувати українською мовою шкільну і релігійну літературу (заборона не торкалась тільки творів художньої літератури). У розпорядженні наголошувалося, що «ніякої самостійної малоросійської мови не було, немає і бути не може». Після Валуєвського указу настала пауза в процесі національно-культурного відродження, понад 10 років у Наддніпрянській Україні не друкували книги українською мовою. Розуміючи важливість впливу друкованого слова на громадську думку, І. Кривецький з прикрістю відзначав охоронно-централізаторську позицію талановитого столичного публіциста, редактора «Московських відомостей» М. Каткова, який наприкінці 50-х років підтримував український просвітницький рух, а після публікації Валуєвського циркуляра почав грати першу скрипку «поміж доктринерів московської централізації» [1].

Насамкінець І. Кривецький констатував, що друкувати українську літературу в Російській імперії стало неможливо, і центром національного відродження стала Галичина, де з 1867 р. почали публікувати щомісячний журнал «Правда». Автор статті розраховував на продовження порушеної теми (про це свідчила відповідна позначка наприкінці публікації). Проте читач був

позбавлений можливості ознайомитися з її змістом, оскільки місцева влада «тимчасово зупинила» вихід кадетської газети «Накануне».

Таким чином, І. Кревецький порушив надзвичайно важливе для українського суспільства мовне питання. Бажання представників української інтелігенції використовувати, вивчати і розвивати рідну мову цілком природне. Проте воно зіткнулося з потужною протидією. У статті висвітлена антиукраїнська цензурна політика російського самодержавства, розглянуті урядові акти й розпорядження, спрямовані на обмеження сфери функціонування української мови та їх практичне втілення в життя. Тривалий час імперські офіційні кола не тільки ігнорували, а, навіть, заперечували такий важливий чинник соціально-політичного життя як зміцнення української національної самосвідомості. Зауважимо, що поява цієї статті в місцевій, регіональній газеті засвідчує увагу харківських кадетів до національного питання.

У статті «Єдність Росії і автономія Польщі» (за підписом М. М., яку можна читати як Микола Максимейко) відзначалося, що тільки проявляючи певну гнучкість в національному питанні можна зберегти політичну цілісність держави, яка вирізняється національною, культурною, мовною, релігійною, соціально-економічною неоднорідністю [6]. «Механічна єдність держави, що спирається на перевагу сили і пасивна примусова підлеглисть» провокує загострення національного питання і посилення сепаратизму. На відміну від лівих політичних сил (радикалів, соціал-демократів), кадети не поділяли ідею федералізму. Однак, підтримуючи засади унітарної держави, у своїй програмі вони не сповідували (як праві партії) принцип «єдиної і неподільної Росії». Автор статті з одного боку, захищаючи позицію партії від нападів справа, з іншого, — виявляючи надмірний урядовий консерватизм у національному питанні, пояснював, що визнання національної самобутності в межах загальнодержавних інтересів і прав не спричинить розпаду держави, а навпаки, дозволить зміцнити її.

Відомий історик, професор Харківського університету Дмитро Іванович Багалій (1857-1932) підготував для газети «Накануне» ґрунтовну статтю, що мала назву «Обласне самоврядування і національне питання у програмі конституційно-демократичної партії». Він наголошував, що принцип обласного самовизначення (автономії), прихильниками якого були кадети, не тотожний федерації, яку праві політичні сили розглядали лише як дезінтеграцію [7]. Д. І. Багалій переконував політичних опонентів у тому, що автономія не суперечить ідеї унітарної держави. Визнаючи соціально-політичну спільноту, принцип автономії не заперечує культурно-лінгвістичного розмаїття. Офіційна політика нівелюючого централізму, що виявилася, наприклад, стосовно України, у Валуєвському циркулярі й указі 1876 р., взагалі не враховувала національно-культурні потреби окремих народів. На підтвердження цієї тези історик навів красномовний факт: кількість учнів у народних школах Харківської губернії у 1732 р., коли навчання провадилося рідною мовою,

залишалася такою самою і в 1882 р. в земських школах, тобто за 150 років рівень грамотності місцевого населення не змінився. Д. І. Багалій відзначав й інші «негативні наслідки» національної урядової політики, з-поміж яких цензурне свавілля, що перешкоджало поширенню наукових знань, переслідування представників національної інтелігенції і як наслідок — відставання України в культурному і науково-технічному розвитку.

Висновки дослідження. Отже, відомі громадсько-політичні діячі у своїх публікаціях звертали особливу увагу на національне питання і одностайно стверджували, що традиційна національна політика уряду, що ґрунтувалась на принципах централізації, русифікації, «приборкування» національних околиць поліцейськими методами не відповідає вимогам часу. Кадети допускали політичну автономію Польщі і Фінляндії, за іншими народами Російської імперії визнавали право на культурне самовизначення (використання рідної мови в школі, вищих навчальних закладах, суді та ін.), а в окремих випадках, щоразу санкціонованих урядовою владою, — обласної автономії.

Список літератури: 1. *Кревецкий И.* Не было, нет и быть не может! / И. Кревецкий // Накануне. – 1906. – № 86. – С. 2 - 3; 2. *Яворська У. П.* Бібліотечно-бібліографічна діяльність І. Кревецького : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата історичних наук : спец. 07. 00. 08 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» / Уляна Петрівна Яворська. – К., 2008. – С. 3-4; 3. *Українське питання* / Пер. з рос., упоряд., передм. та прим. М. С. Тимошика. К.: Вид-во Олени Теліги, 1997. – 217 с.; 4. *Русская журналистика в документах: История надзора* / [Сост. О. Д. Минаева]; Под ред. Б. И. Есмна, Я. Н. Засурского. – М.: Аспект Пресс, 2003. – 397 с.; 5. *Українське питання* / Пер. з рос., упоряд., передм. та прим. М. С. Тимошика. К.: Вид-во Олени Теліги, 1997. – С. 72, 74; Жирков Г. В. *История цензуры в России в XIX – XX вв.: Учебное пособие.* / Геннадий Васильевич Жирков. – М.: Аспект Пресс, 2001. – С. 119-120, 133.; 6. *Единство России и автономия Польши* / Миколай Алексеевич Максименко // Накануне. – 1906. – № 3. – С. 2.; 7. *Багалій Д. И.* Областное самоуправление и национальный вопрос в программе конституционно-демократической партии / Дмитрий Иванович Багалій // Накануне. – 1906. – № 20. – С. 2.

Надійшла до редколегії 28.09.2012

УДК 342.8:[070.15:329.21] (477.54) «1905»

Харківські кадетські видання періоду першої російської революції про національне питання / О. К. Малютіна, канд. іст. наук, НФаУ, м. Харків // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: «Актуальні проблеми історії України». – Х.: НТУ «ХПІ», 2012. - № 65 (971). – С. 36-42. Бібліогр.: 7 назв.

В статтю проаналізовані матеріали харьківської кадетської періодики періода Першої російської революції по національному вопросу.

Ключевые слова: кадетская периодика, Первая русская революция, национальный вопрос.

In the article analyzes the material Kharkiv Cadet periodicals of the First Russian Revolution on the national question.

Keywords: Cadet Periodicals, First Russian revolution, the National question.